

Jan Wiśniewski
Toruń

Kwestia polsko-czechosłowackiej współpracy wojskowej w Rosji (listopad 1917 – styczeń 1918). Konsepce Tomáša G. Masaryka

Abstrakt: Autor analizuje kwestie związane ze stanowiskiem przywódcy czechosłowackiego ruchu niepodległościowego Tomáša G. Masaryka wobec możliwości współpracy wojskowej między polskimi a czechosłowackimi wojskami na Ukrainie pod koniec 1917 i na początku 1918 r.

Słowa kluczowe: Korpus Czechosłowacki w Rosji, Tomáš G. Masaryk, Wojsko Polskie w Rosji, bolszewicy, stosunki polsko-czechosłowackie, Stanisław Grabski.

Abstract: The author analyses problems related to the attitude taken by the leader of Czechoslovak independence movement Tomáš G. Masaryk towards possible military cooperation between the Polish and Czechoslovak troops in Ukraine at the end of 1917 and in the early 1918.

Key words: Czechoslovak Corps in Russia, Tomáš G. Masaryk, Polish Army in Russia, Bolsheviks, Polish-Czechoslovak relations, Stanisław Grabski.

W wyniku przewrotu bolszewickiego rozpoczętego w nocy z 6 na 7 XI (24 na 25 X) 1917 r. do władzy w Piotrogradzie doszli bolszewicy. Zwycięstwo „czerwonych” zaskoczyło działaczy czechosłowackich skupionych w Filii Czechosłowackiej Rady Narodowej w Rosji (Odbočka Československé národní rady v Rusku – OČSNR), a przede wszystkim wokół Tomáša Garrigue Masaryka. Przyznał on podczas jednego z przemówień ogłoszonych w Kijowie 14 (1) XI 1917 r., że „nigdy nie mógł oczekiwać, że Rosja będzie przechodziła taki kryzys”¹.

¹ Cyt. za: Z. Tobolka, *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až dnešní doby*, díl IV: 1914–1918, Praha 1937, s. 309.

Przywódca czechosłowacki traktował przewrót jako wydarzenie bezprecedensowe, wynikające z braku tradycji demokratycznych w Rosji oraz z dominującego wśród Rosjan przeświadczenia opartego na dotychczasowej historii państwa, że zmiany mogą się dokonać tylko w sposób siłowy i odgórny. Przewrót i przejęcie władzy przez bolszewików zagrażały również jego koncepcji walki narodowej o niepodległość państwa czechosłowackiego, zakładającej zwycięstwo ententy i klęskę Austro-Węgier oraz Niemiec. Pokojowe hasła władz sowieckich mogły doprowadzić do wystąpienia Rosji z wojny, a co za tym idzie, wzmocnienia pozycji państw centralnych, które po zawarciu pokoju z bolszewikami mogły przesunąć siły wojskowe z frontu wschodniego do Francji. Wobec zaistniałej sytuacji Masaryk i władze OČSNR musiały podjąć zdecydowane kroki oraz wyznaczyć dalsze kierunki działań zmierzających przede wszystkim do ocalenia tworzonych z takim trudem wojsk czechosłowackich w Rosji z zamętu rozpoczynającej się właśnie wojny domowej.

Jeszcze przed wybuchem rewolucji działalność bolszewików, jak i rodzimych radykalnych socjalistów, skierowana w stronę żołnierzy czechosłowackich, zaczęła budzić głęboki niepokój zarówno u władz czechosłowackich, jak i członków francuskich misji wojskowych w Rosji i Rumunii. Francuzi naciskali władze OČSNR, aby zgodziły się przemieścić wojska czechosłowackie do Rumunii, mimo że sytuacja wojsk rumuńskich i rosyjskich walczących na tym froncie była równie tragiczna jak na innych odcinkach frontu wschodniego. Zgodnie z sugestiami Francuzów Masaryk pod koniec października 1917 r. wyruszył do Rumunii, aby zorientować się w sprawie ewentualnego skierowania tam oddziałów czechosłowackich. Przywódca ruchu czechosłowackiego, wraz z członkami Francuskiej Misji Wojskowej, miał nadzieję, że na terenie Rumunii utrudniona będzie propaganda bolszewicka, a oddziały Korpusu Czechosłowackiego² nie zostaną uwikłane w konflikty wewnętrzno-rosyjskie. W Jassach, gdzie po ewakuacji Bukaresztu i zajęciu 2/3 terytorium Rumunii przez wojska państw centralnych, rezydował rząd i dwór królewski, Masaryk odbył spotkanie z premierem Rumunii Ionem Brătianu i królem

² Określenie „Korpus Czechosłowacki w Rosji” jest pojęciem umownym, które weszło do literatury i świadomości potocznej jako określenie dotyczące wszystkich formacji czechosłowackich w tym państwie w okresie od 1917 do 1920 r. W rzeczywistości nazwa wojsk czechosłowackich w Rosji w omawianym czasie zmieniała się. Z chwilą organizacji tego niższego związku operacyjnego została nadana mu nazwa „Korpus Czeskosłowacki w Rosji”. Oficjalnie obowiązywała ona do 1 II 1919 r. Tego dnia na mocy decyzji władz niepodległej Czechosłowacji zmieniono nazwę na „Wojsko Czeskosłowackie w Rosji”. Z kolei ta nazwa obowiązywała już do końca pobytu oddziałów czechosłowackich na Syberii i Dalekim Wschodzie, czyli do września 1920 r. W literaturze przedmiotu – szczególnie w pracach historyków zachodnich – stosuje się również inną nazwę: „Legion Czechosłowacki w Rosji”. W pracach badaczy polskich zajmujących się tematyką tego okresu oddziały czechosłowackie podczas I wojny światowej i wojny domowej w Rosji występują jako „Korpus Czechosłowacki w Rosji”. W niniejszym artykule stosowana będzie wobec formacji czechosłowackich nazwa: „Korpus Czechosłowacki w Rosji”.

Ferdynandem I. Rozmawiał również z dowódcą frontu gen. lejtn. Dymitrem Szczerbaczewem i szefem Francuskiej Misji Wojskowej w Rumunii gen. dyw. Henrim Berthelotem. Widząc trudną sytuację strategiczną armii rumuńskiej – po swoim powrocie do Rosji na początku listopada 1917 r. – sceptycznie odniósł się do propozycji przewozu swoich żołnierzy do Rumunii. Sceptycyzm ten zwiększył się jeszcze znacznie, gdy wybuchła rewolucja bolszewicka w Rosji. Przewidując możliwość zawarcia pokoju przez Sowieców z państwami centralnymi, zdawał sobie sprawę, że w razie wysłania wojsk czechosłowackich do Rumunii mogą nie tylko zostać one odcięte od zaopatrzenia i pomocy materialnej ze strony ententy, lecz również pozbawione możliwości ewakuacji do Francji. W związku z powyższym Masaryk pozostał nieugięty wobec postulatów francuskich dotyczących skierowania wojsk czechosłowackich do Rumunii³.

Siły czechosłowackie w tym czasie skoncentrowane były prawie całkowicie na obszarze Ukrainy. Składały się one z powstałego z przekształcenia Czeskosłowackiej Brygady Strzelców⁴ rozkazem z 9 X (26 IX) 1917 r. korpusu armijnego w składzie dwóch dywizji piechoty oraz jednostek korpuśnych i zapasowych⁵. Dowódcą korpusu został mianowany – po wyrażeniu wcześniejszej zgody przez Masaryka – rosyjski gen. mjr Władimir Szokorow⁶.

³ Dał wyraz temu w sprawozdaniach dla OČSNR i w późniejszych dyrektywach dla dowództwa Korpusu Czechosłowackiego: Archiv Ústavu T.G. Masaryka (dalej: AÚTGM), fond Tomáš G. Masaryk: Rusko – legie, zapis o czechosłowackich wojskach i jeńcach z 3 III 1918 r., k. 300, sl. 2; Ústřední vojenský archiv – Vojenský historický archiv (dalej: ÚVA-VHA), Místní správní výbor OČSNR v Moskvě (dalej: MSV), dyrektywy dla Czeskosłowackiego Korpusu z 25 (12) XI 1917 r., k. 1, č. 9078; V. Sluka, B. Králová, *Dokumenty. T.G. Masaryk v boji za samostatný čs. stát (II)*, „Historie a Vojenství” 1990, č. 4, s. 137–140, dok. nr 7, dyrektywa Masaryka dla wojsk czechosłowackich z końca listopada 1917 r. [b.d.]; T.G. Masaryk, *Světová revoluce. Za války a ve válce 1914–1918*, Praha 1925, s. 220–221; J. Kudela, *Profesor Masaryk a československé vojsko na Rusi*, Praha 1923, s. 118–120; J.D. Avenel, *Interventions alliées pendant la guerre civile russe (1918–1920)*, Lassay-les-Châteaux 2001, s. 139–141.

⁴ Więcej na temat czesko-słowackich formacji wojskowych w I wojnie światowej w Rosji w języku polskim: J. Wiśniewski, *Od „Czeskiej Drużyny” do Korpusu Czechosłowackiego. Czesko-słowackie formacje wojskowe w Rosji w latach 1914–1916*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2014, nr 4, s. 25–50.

⁵ ÚVA-VHA, Odbočka Československé národní rady v Rusko-Vojenský odbor (dalej: OČSNR-VO), rozkaz gen. Duchonina z 9 X (26 IX) 1917 r., k. 78, č. 27820.

⁶ Российский Государственный Военно-Исторический Архив (dalej: РГВИА), Штаб Главнокомандующего Армиями Юго-Западного Фронта (ф. 2067), оп. 2, т. 540, kopia rozkazu dowódcy Frontu Południowo-Zachodniego z 10 XI (27 X) 1917 r. Biogram gen. Szokorowa zob. E.B. Волков, Н.Д. Егоров, И.В. Кунцов, *Белые генералы Восточного Фронта гражданской войны. Биографический справочник*, Москва 2003, s. 16. W czasie gdy do władzy doszli bolszewicy, w Korpusie Czechosłowackim następowały zmiany organizacyjne. Rozkazem z 16 (3) XI 1917 r. w miejsce dowództwa brygady zapasowej został powołany Zarząd Czesko-Słowackich Wojsk Zapasowych (*Управление Чешско-Словацких Запасных Войск*). Na jego czele miał stać Inspektor Czesko-Słowackich Wojsk Zapasowych. AÚTGM, f. TGM, RL, rozkaz gen. Duchonina z 16 (3) XI 1917 r., k. 300, sl. 2.

Wchodząca w skład korpusu 1 Husycka Czeskosłowacka Dywizja Strzelców (1 československá střelecká divize Husitská) stacjonowała w tym czasie w okolicach Żytomierza, natomiast 2 Czeskosłowacka Dywizja Strzelców (2 československá střelecká divize) rozłożona była na południowy zachód od Kijowa, w okolicach Boryspola. Liczebność korpusu wahała się na przełomie listopada i grudnia 1917 r. w granicach 37–38 tys. żołnierzy, głównie byłych jeńców rosyjskich pochodzących z armii austro-węgierskiej. W przeciwieństwie do armii rosyjskiej – Korpus Czeskosłowacki nie uległ rozprężeniu, a żołnierze zdawali sobie sprawę, co ich czeka w przypadku ujęcia ich przez swoich „towarzyszy” z armii austro-węgierskiej⁷.

Przewrót bolszewicki postawił czechosłowacką akcję niepodległościową w niezwykle trudnej sytuacji. Teraz głównym celem działań Masaryka i władz OČSNR stało się niedopuszczenie do wciągnięcia oddziałów Korpusu Czeskosłowackiego do wewnętrznych walk między różnymi siłami rosyjskimi. Po pierwszych wiadomościach na temat zajść w Piotrogradzie przedstawiciele OČSNR i Związku Towarzystw Czeskosłowackich na wspólnym spotkaniu 8 listopada (26 października) ogłosili, że głównym zadaniem wojsk czechosłowackich jest walka z niemiecko-austriackim militarystycznym, przy jednoczesnym zachowaniu neutralności w wewnętrznych sporach rosyjskich⁸. Masaryk wiedząc o tym stanowisku, jednocześnie obserwując naocznie działania bolszewików w Piotrogradzie, 9 listopada (27 października) wydał dyspozycje mówiące, że „czechosłowackie wojska nie mogą być użyte w wewnętrznych sporach w Rosji, ale jedynie przeciwko wrogom zewnętrznym Rosji”⁹. Ten tekst został przekazany władzom i dowódcom wojsk czechosłowackich. Tegoż dnia w Kijowie odbyło się kolejne spotkanie przywódców władz czechosłowackich, na którym ponownie zaapelowano do Czechów i Słowaków o zachowanie

⁷ J. Wiśniewski, *Korpus Czeskosłowacki w Rosji 1917–1920*, mps, Toruń 2007, s. 198–234. Pod koniec października w jednostkach bojowych było ponad 27 tys. żołnierzy. W kolejnych miesiącach liczebność oddziałów czechosłowackich powiększała się w następujących akcjach: tzw. II nabór od października do końca grudnia 1917 r. o 9780 ochotników, podczas III naboru – od stycznia do końca lutego – o 1500 chętnych, natomiast od marca do czasu opuszczenia Ukrainy przez formacje czechosłowackie – o 5131. Ponadto poprzez obozy w Boryspolu i Bobrujsku wcielono bezpośrednio do jednostek dalszych kilkuset ochotników. ÚVA-VHA, OČSNR-VO, statystyka czechosłowackich wojsk w Rosji: wstępujący ochotnicy od 15 VIII 1914 do 1 IV 1918 r., k. 50.

⁸ ÚVA-VHA, OČSNR-Presidium, rezolucja władz OČSNR w Kijowie i członków Związku Towarzystw Czeskosłowackich do Czechosłowaków z 8 XI (26 X) 1917 r., k. 6, č. 2503; ÚVA-VHA, 1. střelecký pluk, rezolucja przedstawicieli władz czechosłowackich z 8 XI (26 X) 1917 r., k. 1.

⁹ ÚVA-VHA, OČSNR-Presidium, telegram Masaryka do wszystkich władz wojskowych i dowódców wojsk czechosłowackich z 9 XI (27 X) 1917 r., k. 14, č. 6; ten sam tekst: ÚVA-VHA, MSV, k. 1, č. 9026. Dokument przetłumaczony na język czeski znajduje się w pracy: E. Beneš, *Světová válka a naše revoluce. Vzpomínky a úvahy z bojů za svobodu národa. Dokumenty*, díl III, Praha 1929, s. 629, dok. nr 265.

spokoju i respektowanie rozporządzeń władz rosyjskich¹⁰. Nie rozstrzygnięto tutaj, o jakie władze dokładnie chodzi. Stosując zasadę legalizmu, można było to odnieść do władz reprezentujących obalony Rząd Tymczasowy. W ten sposób dano do zrozumienia, po czyjej stronie leży sympatia przedstawicieli kijowskich władz OČSNR, jednak tym samym stworzono pewne niejasności i dano możliwość interpretacji tychże decyzji.

W podobnym duchu co zarządzenia władz czechosłowackich w Kijowie został wydany rozkaz dowódcy Korpusu Czechosłowackiego gen. Szokorowa. Nakazywał on, aby żołnierze nie mieszały się do konfliktu między Rosjanami, choć jednocześnie mieli zapobiegać różnego rodzaju gwałtom, rozbojom i kradzieżom dokonywanym w miejscach swego przebywania. Rozkaz ten został zatwierdzony podpisami współpracownika Masaryka, Prokopa Maxy i komisarza Rządu Tymczasowego przy sztabie Frontu Południowo-Zachodniego Nikołaja Grigorjewa oraz jego zastępcy Siergieja Kirijenki¹¹. W swoim sprawozdaniu dla Masaryka z połowy listopada 1917 r. Maxa napisał, że nie zgadzał się na wykorzystanie legionistów – jak zaczęto mówić na żołnierzy korpusu czechosłowackiego – do służby „porządkowej” przeciwko zrewolucjonizowanym oddziałom rosyjskim, a już całkowicie przeciwny był ściąganiu ich do Kijowa, któremu dodatkowo groził przewrót bolszewicki¹². Jednak wobec niedokładnych instrukcji dla rosyjskich dowódców dywizji – płk. Nikołaja Pietrowicza Mamontowa i płk. Nikołaja Alexandrowicza Kaniukowa – te zamiary nie zostały urzeczywistnione.

Niejasności w dyspozycjach władz czechosłowackich płynących z Kijowa wykorzystał dowodzący 1 dywizją płk Mamontow. Bez zgody Maxy, na prośbę dowództwa rosyjskiego wysłał on do ochrony sztabu 11 Armii w Starym Konstantynowie jeden z batalionów dywizji, a do Kijowa wchodzący w tym czasie w skład dywizji 1 Słowiański Samodzielny Pułk¹³ oraz kolejny pułk

¹⁰ ÚVA-VHA, Čs. armádní sbor v Rusku (dalej: ČSAS), rezolucja przedstawicieli władz czechosłowackich z 9 XI (26 X) 1917 r., k. 9; K. Pichlík, *Zahraniční odboj 1914–1918 bez legend*, Praha 1968, s. 297.

¹¹ ÚVA-VHA, OČSNR-Presidium, pismo Maxy do Masaryka [b.d., ale z treści wynika, że po 11 XI (29 X) 1917 r.], k. 14, č. 9; *Документы и материалы по истории советско-чехословацких отношений*, ред. коллегия, т. I: ноябрь 1917 г. – август 1922 г., Москва 1973, s. 20–21, dok. nr 4, rozkaz dowódcy czechosłowackiego korpusu do dowódców 1 i 2 dywizji oraz przedstawicieli Komisji do Organizacji Czeskosłowackich Jednostek Wojskowych z 9 XI (27 X) 1917 r.

¹² ÚVA-VHA, OČSNR-Presidium, pismo Maxy do Masaryka [b.d., ale z treści wynika, że po 11 XI (29 X) 1917 r.], k. 14, č. 9.

¹³ Pułk ten powstał z przemianowanego wcześniej 1 Słowiańskiego Pułku gen. Korniłowa. Wszedł on w skład 1 HDStrzel. 1 X (18 IX) 1917 r. po stłumieniu puczu gen. Korniłowa. Pozostał on w składzie dywizji aż do stycznia 1918 r., gdy większość żołnierzy (w tym dwie kompanie Czechów) przeszła do tworzącej się wówczas w rejonie Rostowa nad Donem Armii Ochotniczej gen. Aleksiejewa. Więcej na ten temat zob. В.Ж. Цветков, *Белые армии юга России*, Москва 2000.

wraz z baterią artylerii. Maxa na wiadomość o przyjeździe oddziałów czeskich ostrzegł dowództwo Kijowskiego Okręgu Wojskowego (KOW) przed wciągnięciem legionistów do wewnętrznych rozgrywek między zwolennikami Rządu Tymczasowego a bolszewikami, jednocześnie uprzedził Ukraińską Centralną Radę¹⁴, że akcja żołnierzy czeskich nie jest skierowana przeciwko władzom ukraińskim¹⁵. Jednak nie przedsięwziął jakichś zdecydowanych akcji, aby przybyłe oddziały szybko odesłać do macierzystych garnizonów.

Następnego dnia rano poszczególne czeskosłowackie pododdziały zostały wciągnięte do walk między junkrami (uczniowie szkół oficerskich) a jednostkami rosyjskimi, które przeszły na stronę bolszewików. Podczas tych walk zginęło dwóch Czechów (m.in. ppor. František Hrdina – dowódca plutonu w bitwie pod Zborowem), a dwóch kolejnych zostało ciężko rannych¹⁶. Pojawił się również Josef Dürich – główny oponent polityczny Masaryka, zwolennik ściślejszej współpracy czeskosłowacko-rosyjskiej – który na prośbę dowódcy KOW gen. lejtn. Michaiła Fedorowicza Kwiecińskiego (ponoć padły tutaj słynne słowa: „Prosimy Was Czesi, nie opuszczajcie w tej ciężkiej chwili Rosji”) miał doprowadzić do opowiedzenia się wojsk czeskosłowackich po stronie przedstawicieli władz Rządu Tymczasowego. Dürich żywił nadzieję, że uda się zbudować wspólny front wszystkich sił – rosyjskich, kozackich i czeskosłowackich – do walki z bolszewikami. Zaczął on od przekonywania żołnierzy strzegących siedziby sztabu KOW do opowiedzenia się po stronie przedstawicieli Rządu Tymczasowego. Nic jednak nie osiągnął¹⁷.

W odpowiedzi na działania Düricha przywódcy bardziej radykalnych środowisk lewicowych w korpusie zaczęli wydawać ulotki, w których wzywali do

¹⁴ Ukraińska Centralna Rada została powołana w marcu 1917 r. dzięki staraniom różnych organizacji i środowisk ukraińskich. W założeniach twórców miała się stać załącznikiem parlamentu ukraińskiego. W jej skład od końca czerwca 1917 r. zaczęli wchodzić przedstawiciele władz samorządowych, wszechukraińskich rad delegatów – żołnierskich, chłopskich, przedstawiciele związków zawodowych, duchowieństwo. Powstał również rząd – Sekretariat Generalny – który miał pełnić funkcję autonomicznego rządu działającego w porozumieniu z Rządem Tymczasowym w Piotrogradzie. Władze ukraińskie tym samym uznały zwierzchność rosyjskiego Rządu Tymczasowego, a ten z kolei – autonomiczny status Ukrainy i prawo Centralnej Rady do sprawowania władzy nad tym obszarem. Latem 1917 r. rozpoczął się proces ukrainizacji niektórych jednostek armii rosyjskiej, w których służyli Ukraińcy. Na wieść o przewrocie bolszewickim Centralna Rada postanowiła przejąć władzę na Ukrainie, zastrzegając jednocześnie neutralność wobec walczących ugrupowań rosyjskich. Ogłoszono uroczystie tzw. III Uniwersał, który zawierał proklamację powstania Ukraińskiej Republiki Ludowej – samodzielnego państwa pozostającego w związku federacyjnym z Rosją. W. Serczyk, *Historia Ukrainy*, Wrocław 1979, s. 342–343; W. Mędrzecki, *Niemiecka interwencja militarna na Ukrainie w 1918 roku*, Warszawa 2000, s. 22–32.

¹⁵ ÚVA-VHA, OČSNR-Presidium, pismo Maxy do Masaryka [b.d., ale z treści wynika, że po 11 XI (29 X) 1917 r.], k. 14, č. 9.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ J. Dürich, *V českých službách. Vypsání mého pobytu za hranicemi 1915–1918*, Klášter na Jizerou 1921, s. 77–78.

zaprzestania rozlewu słowiańskiej i robotniczej krwi oraz przypominali, że legioniści są tu tylko gośćmi. Pod wpływem tych opinii, a także wiadomości o coraz bardziej gwałtownych starciach Maxa zwrócił się do dowództwa KOW o jak najszybsze wycofanie żołnierzy czechosłowackich z ulic i umożliwienie ich ewakuacji z miasta. Strona rosyjska zgodziła się z żądaniem komisarza i odwołała pododdziały czechosłowackiego 2 pułku do koszar. Maxa spotkał się jeszcze z dowódcą tegoż pułku i przekazał mu, aby wykonywał rozkazy jedynie po konsultacjach z nim¹⁸.

13 XI (30 X) 1917 r. wszystkie strony konfliktu zawarły porozumienie o zaprzestaniu działań zbrojnych w Kijowie. Na jego mocy władza w mieście przeszła w ręce Ukraińskiej Centralnej Rady¹⁹. Maxa w imieniu władz OČSNR ogłosił 14 (1) listopada, że żołnierze czechosłowaccy zostali wezwani do Kijowa bez jego zgody, potwierdził neutralność Legionu Czechosłowackiego oraz jego dowództwa²⁰. Winnym zejść w Kijowie ogłoszono płk. Mamontowa, który musiał złożyć dymisję z dowództwa 1 Husyckiej Dywizji Strzelców. Maxa, który po części winny był temu zamieszaniu, uznał go za sprawcę zejść, do jakich doszło w dniach 11–12 listopada w Kijowie. Nowym dowódcą został mianowany gen. mjr Nikołaj Kołomienski, zaś szefem sztabu – płk Dorman²¹. Niedługo po tym fakcie zaszły również inne zmiany na wyższych szczeblach dowodzenia korpusu. Szefem sztabu mianowano 21 (8) listopada gen. mjr. Michaiła Diterichsa, który podobnie jak gen. Szokorow, został wybrany na to stanowisko osobiście przez Masaryka²². Do tej pory pełnił on głównie funkcje sztabowe, m.in. był generałem-kwatermistrzem przy sztabie Frontu Południowo-Zachodniego (od kwietnia 1915 do maja 1916 r.), generałem-kwatermistrzem przy sztabie Naczelnego Wodza (listopad 1917)²³. Dowódcą 2 Dywizji od 27 listopada (14 listopada) został gen. mjr Piotr Nikołajewicz Podgajekij²⁴.

Masaryk zaniepokojony rozwojem sytuacji na Ukrainie postanowił powrócić do Kijowa. Dotarł tam 22 (9) XI 1917 r. Jeszcze tego samego dnia wydał

¹⁸ J. Křížek, *První ozbrojené vystoupení čs. legii proti sovětské moci 11.–13. listopadu 1917*, „Historie a Vojenství” 1955, č. 3, s. 243–250; K. Pichlík, op. cit., s. 299; J. Kalvoda, *Geneze Československa*, Praha 1998, s. 202–204.

¹⁹ W czasie walk w Kijowie władze ukraińskie, nieposiadające własnych sił zbrojnych, porozumiały się początkowo ze zwolennikami Rządu Tymczasowego. Wobec załamania się pozycji Rządu Tymczasowego rosyjskie władze wojskowe w Kijowie uznały zwierzchność Centralnej Rady. Szerzej na ten temat: W. Mędrzecki, op. cit., s. 32.

²⁰ J. Dürich, op. cit., s. 78; K. Pichlík, op. cit., s. 299.

²¹ ÚVA-VHA, ČSAS, rozkaz gen. Szokorowa z 18 (5) XI 1917 r., k. 3.

²² Ibidem, rozkaz gen. Szokorowa z 21 (8) XI 1917 r., k. 3; T.G. Masaryk, op. cit. s. 197.

²³ А.А. Брусиллов, *Мои воспоминания*, Москва 2001, s. 421, przypis 178.

²⁴ ÚVA-VHA, OČSNR-VO, rozkaz gen. Szokorowa z 2 XII (19 XI) 1917 r., k. 36, č. 20258. František Šteidler (*Československé hnutí na Rusi*, Praha 1922, s. 48) pisze, że gen. Podgajekij został mianowany już 14 (1) XI 1917 r. dowódcą dywizji. Natomiast Jiří Fidler (*Zborov 1917. Malý encyklopedický slovník*, Brno 2003, s. 275) błędnie podaje nazwisko nowego dowódcy 2 Dywizji Strzelców – gen. Podgajekija.

proklamację pt. „Do wszystkich pułków czeskosłowackiego korpusu”, w której ponownie podkreślił zasadę neutralności w toczącym się konflikcie, jednocześnie apelując o zwiększenie dyscypliny w szeregach żołnierzy. Zapewniał także, że władze OČSNR i dowództwo korpusu pracują nad zapewnieniem bezpieczeństwa żołnierzom w toczącym się konflikcie oraz nie dopuszczą do ponownego wykorzystania żołnierzy w działaniach policyjnych i porządkowych²⁵. Zostało to powtórzone jeszcze w manifeście z 28 (15) listopada, w którym zwrócono również uwagę na propagandę prowadzoną przez „reakcyjne organizacje polityczne” wobec żołnierzy czeskich przeciwko Ukraińcom i bolszewikom. Masaryk zapowiedział zwalczanie tego typu propagandy oraz obiecał nie wprowadzać do Kijowa żadnych czeskosłowackich oddziałów wojskowych²⁶.

Wydarzenia w Kijowie pokazały, jak skomplikowana była sytuacja „Czechosłowaków” w Rosji. Masaryk zdawał sobie sprawę, że trzeba bardziej rozsądnie i z większą rozwagą starać się zachować neutralność w rozpoczynającym się konflikcie rosyjskim. Szczególnie pokazało to zachowanie władz OČSNR i Maxy. Jednocześnie trzeba było się przygotować na ewentualne zawarcie pokoju między władzami bolszewickimi a państwami centralnymi. Te problemy potęgował coraz bardziej widoczny podział wśród socjalnych demokratów, wspierających do tej pory działania OČSNR w Rosji. Trzeba było również zadbać o dalszy rozwój i wyposażenie Korpusu Czechosłowackiego. Wszystkie te aspekty stały się przedmiotem dyskusji na zebraniu władz OČSNR w Kijowie 24 (11) XI 1917 r. Podczas niego Masaryk oznajmił zebranim działaczom czeskosłowackim, że wobec zaistniałej sytuacji „trzeba przygotować się na wszystkie możliwości”. Zwrócił uwagę, że Korpus Czechosłowacki jest uzbrojony i zaopatrywany przez władze uznające Rząd Tymczasowy i ma obowiązek walczyć na froncie. Przewidywał, że korpus jako całość przy dotychczasowym napływie ochotników i uzbrojenia zostanie zorganizowany za 1–2 miesiące. Jednak wobec panującej anarchii jego użycie w działaniach zbrojnych powinno nastąpić jak najpóźniej lub dopiero po wyjaśnieniu sytuacji wewnętrznej w Rosji. Masaryk zwrócił również uwagę, że ze względu na stanowisko władz alianckich „my bolszewików nigdy nie możemy uznać [za władze Rosji – J.W.], nie uzna ich również żadna inna władza”²⁷.

²⁵ V. Sluka, B. Králová, op. cit., s. 136–137, dok. nr 6, kopia rozkazu do wszystkich pułków Korpusu Czechosłowackiego w Rosji z 9 XI (27 X) 1917 r.; *Masaryk a revoluční armáda*, Praha 1922, s. 141.

²⁶ *Masaryk a revoluční armáda...*, s. 142–144. Ogłoszenia i ulotki podpisane przez tzw. grupę czeską (Skupina Čechu) wzywały do walki przeciwko bolszewikom, mienszewikom, Ukraińcom i socjalistom. Tekst jednej z takich ulotek: „Czeskie, polskie, serbskie i rumuńskie ochotnicze wojska całkowicie wystarczą, aby rosyjski Żiżka mógł obronić Rosję i słowiaństwo od dalszego niewolnictwa. Wraz z kozakami znajdują się miliony odważnych Rosjan którzy pójdą z nami. Szybko w czyn czescy Boży Bojownicy, wierzcie, że jako pewna podpora narodowej rosyjskiej władzy [...] zyskacie za zasługi wieczną sławę”. ÚVA-VHA, OČSNR-Presidium, tekst pt. „Fatalna omyłka” z 7 XI (25 X) 1917 r., k. 6, č. 2546.

²⁷ *Ibidem*, relacja ze spotkania Masaryka z członkami OČSNR z 25 (12) XI 1917 r., k. 6, č. 2567.

W czasie gdy w Kijowie Masaryk i władze OČSNR zastanawiały się nad dalszym postępowaniem, 21 (8) XI 1917 r. rząd sowiecki wystosował do ambasadorów i posłów państw koalicji notę wzywającą do wszczęcia rokowań pokojowych na podstawie ogłoszonego 8 listopada (26 października) przez II Ogólnorosyjski Zjazd Rad Delegatów Robotniczych i Żołnierskich „dekretu o pokoju”. Jednocześnie rząd nakazał pełniącemu od przewrotu bolszewickiego obowiązki naczelnemu dowódcy armii rosyjskiej gen. Nikołajowi Duchoninowi, aby przekazał propozycje natychmiastowego przerwania działań wojennych i przystąpienia do rozmów dowództwom wojsk państw centralnych. Przedstawiciele państw ententy nie przyjęli noty sowieckiej do wiadomości, zgłosili natomiast protest na ręce gen. Duchonina, w którym występowali przeciwko rozpoczęciu rokowań pokojowych. Rosyjski generał ze swej strony odmówił wykonania polecenia, wobec czego został zdymisjonowany, a następnie po kilku dniach zamordowany na dworcu kolejowym w Mohylewie. Jednak dzięki jego wcześniejszej decyzji zostali wypuszczeni z więzienia generałowie – Ławr Kornilow i Anton Denikin, którzy wraz z gen. Michaiłem Aleksiejewem udali się nad Don, gdzie akcję antybolszewicką organizował ataman kozaków dońskich gen. kawalerii Aleksiej Kaledin. Nowym dowódcą armii rosyjskiej został chor. Nikołaj Krylenko, który 26 (13) listopada drogą radiową zwrócił się oficjalnie do dowództwa niemieckiego z propozycją zawieszenia broni. Strona niemiecka zgodziła się na to. Po krótkich rozmowach 15 (2) grudnia został zawarty rozejm, który wszedł w życie dwa dni później, 17 (4) XI 1917 r.²⁸

Masaryk, informowany przez swoich współpracowników z Piotrogradu i Moskwy o propozycjach bolszewików skierowanych do państw centralnych, opracował bardziej aktualne i precyzyjne instrukcje dla działaczy OČSNR i dowódców wojsk czechosłowackich. Zostały one ujęte w tzw. Dyrektywie dla korpusu czechosłowackiego w czasie obecnego kryzysu, powstałej na początku grudnia 1917 r. Świadczyło to dobrze o przywódcy czechosłowackim, który starał się przygotować współpracowników i oficerów na różne możliwości rozwoju sytuacji. W ośmiu punktach Masaryk zawarł kilka opcji działań w zależności od położenia w Rosji i sytuacji międzynarodowej. Główne założenie „Dyrektywy” stanowiło przekonanie, że siły i władze czechosłowackie w Rosji nie będą mieszać się do politycznych sporów w Rosji i prowokować bolszewików (pkt 1). W przypadku zawarcia pokoju między bolszewikami a państwami centralnymi strona czechosłowacka miała domagać się od Sowietów zgody na swobodny przejazd czechosłowackich żołnierzy do Francji (pkt 2). Natomiast w razie konfliktu między bolszewikami a aliantami OČSNR winna stanąć po stronie sojuszników, jednak nie będzie kierowała oddziałów czechosłowackich do walki z Rosjanami, lecz postara się o przewiezienie legionistów do Francji (pkt 3). W przypadku ewakuacji Korpusu Czechosłowackiego do Francji transport żołnierzy czechosłowackich miał się

²⁸ J. Pajewski, *Pierwsza wojna światowa 1914–1918*, Warszawa 1998, s. 610–612.

odbywać poprzez porty w Archangielsku i Murmańsku, natomiast transport przez Syberię i rosyjski Daleki Wschód ze względu na wysokie koszty nie był poważnie brany pod uwagę (pkt 4). Sugestie wojskowych władz sojusznicych na temat przewozu Korpusu Czechosłowackiego na Front Rumuński ze względu na duże ryzyko odcięcia od dróg ewakuacji do Francji uważano za bardzo ryzykowne i ich podjęcie miałyby zostać poprzedzone szerszymi konsultacjami z władzami sojusznicychmi (pkt 5). W przypadku odrodzenia się armii rosyjskiej – co uważano za najmniej możliwe ze wszystkich opcji – Korpus Czechosłowacki miał stanowić rezerwę sił rosyjskich i wraz z siłami innych narodów, tworzących własne oddziały w Rosji – Serbami (Jugosłowianami) i Polakami – stanowić jądro reorganizowanej armii rosyjskiej. Z Ukraińcami zamierzano utrzymywać jak najlepsze stosunki ze względu na zaopatrzenie (pkt 6). Poszczególne dywizje i pułki Korpusu Czechosłowackiego miały zostać skoncentrowane w znacznie bliższej odległości niż dotychczas, aby umożliwić współdziałanie i zapewnić większe bezpieczeństwo żołnierzom (pkt 7). Natomiast nabór nowych ochotników do oddziałów czechosłowackich winien być prowadzony jak dotychczas²⁹. Przedstawione punkty „Dyrektywy” stanowiły swoisty program dalszych działań władz czechosłowackich i w sytuacji kryzysowej, uniemożliwiającej kontakt z władzami zwierzchnimi, mogły być pomocne w podejmowaniu decyzji przez poszczególnych dowódców rozproszonych w tym czasie oddziałów czechosłowackich. Jednocześnie „Dyrektywy” były swoistym programem przyszłych działań władz czechosłowackich. Teraz Masaryk i jego współpracownicy czekali na kolejne posunięcia bolszewików i państw centralnych.

Na mocy ogłoszonego 20 (7) XI 1917 r. przez Ukraińską Centralną Radę III Uniwersału została proklamowana Ukraińska Republika Ludowa – samodzielne państwo pozostające w związku federacyjnym z Rosją. W tej sytuacji wynikła potrzeba uregulowania na nowo statusu wojsk czechosłowackich na tym terenie. Z drugiej strony wzmógł się nacisk władz alianckich na władze czechosłowackie w Rosji, aby podległe jej wojska czynnie zaangażowały się po stronie sił antybolszewickich³⁰. Masaryk, na którym spoczywał

²⁹ ÚVA-VHA, MSV, dyrektywy dla Czeskosłowackiego Korpusu z 25 (12) XI 1917 r., k. 1, č. 9078; V. Sluka, B. Králová, op. cit., s. 137–140, dok. nr 7, dyrektywa Masaryka dla wojsk czechosłowackich z końca listopada 1917 r. [b.d.].

³⁰ Pod koniec listopada 1917 r. przedstawiciele aliantów, „biali” Rosjanie, Rumunii i przedstawiciele władz czechosłowackich spotkali się w Jassach w celu przedyskutowania dalszych działań w zaistniałej sytuacji. Przedstawiciele Francji i Wielkiej Brytanii wiedzieli już o działaniach gen. Kaledina, który zbrojnie wystąpił przeciwko bolszewikom, jednocześnie zapewniając mocarstwa zachodnie o swojej lojalności względem sojuszników. Także król rumuński opowiedział się za kontynuowaniem walki z państwami centralnymi, jednak wobec trudnej sytuacji na froncie postawił jako warunek dalszych działań udzielenie wsparcia armii rumuńskiej. Proponował on m.in. powstanie „korytarza”, który połączyłby obszary, na których stacjonowała armia rumuńska, z terenami opanowanymi przez kozaków Kaledina. Takie połączenie miało w przypadku porażki wojsk Frontu Rumuńskiego

ciężar i odpowiedzialność za dalsze losy wojsk czechosłowackich, uważał dotychczasową taktykę neutralności, prowadzoną przez władze OČSNR na Ukrainie, w zaistniałej sytuacji za wyjście optymalne. Decyzje w sprawie dalszego postępowania zostały podjęte na konferencji władz OČSNR w Kijowie w dniach 13–20 XII (30 XI – 7 XII) 1917 r. Masaryk w swoich wystąpieniach podkreślał, że bolszewicka Rosja jest na tyle słaba, iż może podpisać szybko pokój z państwami centralnymi za cenę znacznych strat terytorialnych. Jeśli bolszewicy poszliby dalej i zawarli przymierze z Niemcami i Austro-Węgrami, OČSNR będzie się starała zapewnić przejazd wojsk czechosłowackich na front zachodni lub bałkański. Stwierdził również, że „nie chcemy przelewać rosyjskiej krwi i nie będziemy jej przelewać”. Nie wyraził również akceptacji – mimo nacisków francuskich – na kierowanie żołnierzy czeskich i słowackich do walki z bolszewikami. Dystansował się także od działań kpt. Jiříego Němečka i Františka Krála, którzy inspirowani przez Düricha³¹ organizowali czechosłowackie formacje u boku Armii Ochotniczej³². Opowiedział się także za nawiązaniem dobrych stosunków z władzami ukraińskimi, „ponieważ korpus jest na ukraińskiej ziemi”³³.

Wobec panującej sytuacji Masaryk szczególną uwagę poświęcił nawiązaniu dobrych stosunków z Ukraińską Centralną Radą. Przywódcy czechosłowackiemu chodziło głównie o uzyskanie od władz ukraińskich zapewnienia regularnych dostaw żywności i zaopatrzenia dla oddziałów czechosłowackich. Ukraińcy, którzy w tym czasie opanowali dowództwa armii rosyjskich na Froncie Południowo-Zachodnim oraz przejęli istniejące magazyny, mogli

umożliwić wycofanie części sił rumuńskich nad Don i kontynuowanie walki z państwami centralnymi. Alianci, którym bardzo zależało na podtrzymaniu armii rumuńskiej w walce, wzmogli naciski na obecnych w Jassach przedstawicielach władz czechosłowackich, aby uskuteczнили użycie swoich wojsk w celu opanowania połączeń między Besarabią a Donem. Delegaci czechosłowaccy odmówili, motywując to tym, że byłoby to sprzeczne z polityką neutralności w „stosunku do wewnętrznych spraw rosyjskich”. Szerzej na ten temat zob. J. Kratochvíl, *Cesta revoluce*, Praha 1928, s. 31–32; K.J. Vopička, *Taje Balkánu*, Praha 1927, s. 142, 151–158 (autor był przedstawicielem władz amerykańskich przy rządzie rumuńskim w Jassach); J. Kalvoda, op. cit., s. 207–208.

³¹ J. Wiśniewski, *W walce o niepodległe państwo. Cześć i Słowacy wobec Rosji w latach 1914–1917*, „Politeja” 2013, nr 4 (26), s. 457–484.

³² Na początku 1918 r. powstał Czechosłowacki Batalion Inżynieryjny, który walczył w składzie rosyjskiej Armii Ochotniczej m.in. pod Rostowem nad Donem i uczestniczył w odwrocie na Kubań oraz walkach o Jekaterynodar (obecnie Krasnodar), a jeszcze później w działaniach na południu Ukrainy. Po długiej epopei żołnierze tego batalionu dostali się w czerwcu 1919 r. do Sewastopola, skąd przez Rumunię powrócili do niepodległej już wówczas Czechosłowacji. Archiv Ministerstva zahraničních věcí (dalej: AMZV), Pařížský archiv (dalej: PA), pismo Beneša do Ministerstva Obrony Narodowej z 24 VI 1919 r., k. 82, č. 8928; B.Ж. Цветков, op. cit., s. 8–18, 59.

³³ J. Kudela, op. cit., s. 136; T. Syllaba, *T.G. Masaryk a revoluce v Rusku*, Praha 1959, s. 212–215; N. Hryhorijiv, *Autorita prof. Masaryka na Ukrajině*, „Naše Revoluce” 1936, č. 2, s. 97; K. Pichlík, op. cit., s. 307.

dostarczyć potrzebne zaopatrzenie. W tej sprawie Masaryk rozmawiał jeszcze w listopadzie z ministrem spraw zagranicznych rządu ukraińskiego Andriem J. Szulginem. Czechosłowacki przywódca miał w nich poruszyć tematy związane nie tylko z zaopatrywaniem wojsk czechosłowackich w potrzebną żywność, uzbrojenie i umundurowanie, ale również z uznaniem ČSNR za główny organ emigracyjnego ruchu czechosłowackiego. Żądał również rękojmi, że w wypadku podpisania przez Ukraińską Centralną Radę separatystycznego pokoju z Niemcami i Austro-Węgrami władze ukraińskie umożliwią ewakuację oddziałom czechosłowackim ze swego terytorium³⁴. Wyjaśnienie tej sprawy miało żywotne znaczenie dla żołnierzy czeskich i słowackich. Należało się bowiem liczyć, w przypadku zawarcia porozumienia między Ukraińcami a państwami centralnymi, nie tylko z rozwiązaniem oddziałów czechosłowackich, ale również z deportacją ich żołnierzy do Austro-Węgier. Tam mogli być potraktowani jak zdrajcy i pozbawieni życia.

Masaryk, będąc świadomym niebezpieczeństw czyhających na wojska czechosłowackie, oprócz współpracy z Centralną Radą szukał sprzymierzeńców wśród innych nacji znajdujących się na terytorium Ukrainy. Bardzo dobre stosunki łączyły go z przedstawicielami organizacji polskich działających w Rosji. Zostały one nawiązane zaraz po przybyciu przywódcy czechosłowackiego do Rosji w maju 1917 r. Masaryk pozostawał w bliskich kontaktach z politykami polskimi, takimi jak działacz Stronnictwa Narodowo-Demokratycznego ks. Kazimierz Lutosławski, przedstawiciel Rady Polskiej Zjednoczenia Międzypartyjnego Konstanty Skrzyński i przywódca Narodowej Demokracji z Galicji, a jednocześnie członek Komitetu Narodowego Polskiego Stanisław Grabski³⁵. Bliskie stosunki łączyły go również z redaktorem wydawanego w Piotrogradzie „Dziennika Polskiego” – Jerzym Bandrowskim, który jednocześnie pracował w Biurze Prasowym OČSNR i redagował informacje o ruchu czechosłowackim dla prasy polskiej³⁶. Podczas rozmów z Polakami przywódca czechosłowacki często podkreślał konieczność ścisłej współpracy narodów słowiańskich, zwłaszcza Czechów i Polaków, nie tylko w czasie wojny w celu przyspieszenia klęski państw centralnych, lecz również po jej zakończeniu³⁷. Przeciwny był pojawiającym się wówczas koncepcjom federalizacji Austro-Węgier. Uważał, że narody słowiańskie – Polacy, Czesi i Słowacy, południowi

³⁴ *Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах*, т. I: 4 березня – 9 грудня 1917 р., Київ 1996, s. 434, dok. 199, protokół posiedzenia Sekretariatu Generalnego z 26 (13) XI 1917 r.; T.G. Masaryk, op. cit., s. 218; P. Prokš, *Politikové a vznik republiky 1914–1918*, Praha 1998, s. 94.

³⁵ D. Tarasiuk, *Polski obóz narodowy w Rosji w latach 1917–1918*, Lublin 2014, s. 199.

³⁶ ÚVA-VHA, OČSNR-Presidium, memoriał w sprawie propagandy w prasie polskiej napisany przez Jerzego Bandrowskiego z 27 (14) V 1917 r., k. 3, č. 213; J. Kudela, op. cit., s. 82.

³⁷ S. Grabski, *Pamiętniki*, oprac. W. Stankiewicz, t. II, Warszawa 1989, s. 37. Na temat ruchu czechosłowackiego oraz jego stosunku do spraw polskich Jerzy Bandrowski napisał w okresie międzywojennym powieść *Biały lew*.

Słowianie – powinny utworzyć własne państwa narodowe³⁸. W telegramie zamieszczonym w „Čechoslovanie” znalazło się bardzo znamienne stwierdzenie, że „bez wolnej Polski nie będzie niepodległego państwa czechosłowackiego, ale i bez wolnych Czech nie będzie wolnej Polski. [...] Ja wierzę, że my, Czesi i Polacy, po wojnie dojdziemy do porozumienia w sprawach gospodarczych i miejmy nadzieję, że również wojskowych”³⁹. Dobre stosunki między czechosłowackimi a polskimi działaczami politycznymi w Rosji znalazły swoje odbicie we wspólnie zorganizowanych wiecach politycznych w większych miastach oraz we współpracy politycznej⁴⁰. Na uwagę zasługuje szczególnie wspólny, ponad czterotysięczny wiec w Kijowie 12 XII (30 XI) 1917 r. z udziałem delegatów organizacji polskich, czeskich i słowackich, rumuńskich i jugosłowiańskich oraz przedstawicieli jeńców austro-węgierskich. Na zakończenie uczestnicy spotkania wydali wspólną deklarację, która wspierała starania wszystkich narodów zamieszkujących obszar od Morza Bałtyckiego do Adriatyku o niezawisłość, głosiła ideę solidarności tych narodów wobec pangermanizmu i zakładała ścisłą współpracę między nimi⁴¹.

Przywódca czechosłowacki z wielką uwagą śledził rozwój organizacyjny polskich korpusów, szczególnie na Ukrainie⁴². Na temat współpracy wojskowej rozmawiał wielokrotnie z polskimi politykami. W listopadzie 1917 r. odbyła się w Kijowie narada polsko-czechosłowacka, podczas której doszło do

³⁸ AÚTGM, f. TGM, Rusko, wypowiedź dla rumuńskiego czasopisma wychodzącego w Kijowie „Romania Mare” z 23 (10) VIII 1917 r., k. 20a, sl. 31; „Slovenské Hlasy”, 10 IX (28 VIII) 1917, nr 10.

³⁹ „Čechoslovane”, 12 IX (30 VIII) 1917, nr 111; D. Tarasiuk, op. cit., s. 200.

⁴⁰ ÚVA-VHA, MSV, referat MSV do władz OČSNR z 8 XII (25 XI) 1917 r., k. 1, č. 3124; ÚVA-VHA, OČSNR-Prezidium, pismo MSV z Moskwy do Prezydium OČSNR z 24 (11) XII 1917 r., k. 7, č. 3144. Podczas spotkania czechosłowackich i polskich działaczy politycznych w Moskwie 19 (6) XII 1917 r. Polacy mieli zaproponować powołanie wspólnego komitetu polsko-czechosłowackiego w celu usprawnienia współpracy politycznej i ekonomicznej między organizacjami polskimi i czechosłowackimi. Pomysł ten spotkał się z pewną rezerwą ze strony czechosłowackiej. Ibidem, protokół z posiedzenia komisji politycznej z udziałem polskich i czeskich działaczy politycznych z 19 (6) XII 1917 r., k. 7, č. 3430.

⁴¹ Ibidem, sprawozdanie z wiecu narodów uciśnionych i podzielonych w Kijowie 12 XII (30 XI) 1917 r. [b.d. powstania sprawozdania], k. 6, č. 2730; M. Seyda, *Polska na przełomie dziejów. Fakty i dokumenty*, t. II: *Od zbrojnego wystąpienia Stanów Zjednoczonych do końca wojny*, Poznań 1931, s. 337. Na temat stosunku Masaryka do kwestii polskiej w tym okresie zob. H. Batowski, *T.G. Masaryk a Polska*, „Przegląd Współczesny” 1930, t. XXIII, s. 30–47; K. Kierski, *Masaryk a Polska*, Poznań 1935, s. 51–53; G. Pańko, *Masaryk a Polska*, w: *T.G. Masaryk a střední Evropa*, Brno 1994, s. 51–57; J. Gruchała, *Tomasz G. Masaryk*, Wrocław 1996, s. 135–137.

⁴² Literatura dotycząca spraw formowania oddziałów polskich na Ukrainie jest jak do tej pory uboga. Z ważniejszych prac można wymienić: H. Jabłoński, *Polska autonomia narodowościowa na Ukrainie 1917–1918 r.*, Warszawa 1948; P. Kaleniczenko, *Polacy w rewolucji październikowej i wojnie domowej na Ukrainie 1917–1920*, tłum. I. Szczyrba, Warszawa 1969; W. Najdus, *Polacy w rewolucji 1917 roku*, Warszawa 1971; M. Wrzosek, *Polskie korpusy wojskowe w Rosji w latach 1917–1918*, Warszawa 1969.

rozmów na temat współpracy. Brali w nich udział: ze strony czechosłowackiej – Masaryk, przedstawiciel OČSNR przy sztabie Korpusu – Maxa, a ze strony polskiej – Grabski i prezes organizacji polskich w Kijowie – Joachim Bartoszewicz. Przedmiotem spotkania były formy kontaktów między instytucjami i organizacjami obu narodów w Rosji. Poruszono również temat ewentualnej wspólnej akcji formujących się jednostek polskich i czechosłowackich. Podczas rozmowy strona polska poinformowała czechosłowackich delegatów, że na obecnym etapie rozwoju sytuacji głównym postulatem Polaków jest – poza uzyskaniem zbiorowej deklaracji państw ententy, dotyczącej powstania niepodległego państwa polskiego, jako celu wojny – otrzymanie zgody od rządu rosyjskiego na utworzenie armii polskiej w Rosji⁴³. Po przewrocie bolszewickim, gdy znacznie wzrosło zagrożenie związane z bezpieczeństwem Korpusu Czechosłowackiego, zaczął on namawiać przywódców polskich oraz gen. por. Eugeniusza de Henninga Michaelisa, pełniącego w tym czasie funkcję inspektora wojsk polskich na Ukrainie i Rumunii, do skoncentrowania oddziałów polskich w jak najbliższej odległości od wojsk czechosłowackich. Miało to na celu zapewnienie większego bezpieczeństwa obu tworzących się korpusów polskich i korpusu czechosłowackiego. Te postulaty znalazły się także w „Dyrektywie dla korpusu czechosłowackiego w czasie obecnego kryzysu”, gdzie w punkcie 6 stwierdzono, że „polskie wojsko powinno przejść na bliskość naszego”⁴⁴. Także większość dowódców i legionistów oraz członków organizacji jeńceckich czeskich i słowackich sądziła, że powinna zostać nawiązana bliższa współpraca wojskowa, choć jak zauważono, wśród jeńców narodowości polskiej dominowały jednak sympatie proaustriackie⁴⁵.

Kwestią, która została zrealizowana, była współpraca wojskowa w dziedzinie rekrutacji do oddziałów polskich. Komisja Poborowa, stworzona w ramach Naczelnego Polskiego Komitetu Wojskowego, zwróciła się 11 XII (28 XI) 1917 r. do OČSNR z prośbą o pomoc przy naborze ochotników do Wojska Polskiego wśród jeńców państw centralnych⁴⁶. Strona czechosłowacka wyraziła na to zgodę, jednocześnie obiecując „naszą wszechstronną pomoc”⁴⁷. Polacy

⁴³ AÚTGM, f. TGM, RL, sprawozdanie z spotkania z przedstawicielami polskimi [b.d.]; Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Rada Polska Zjednoczenia Międzypartyjnego (dalej: RPZM), list RPZM do I. Paderewskiego z 6 IX (24 VIII) 1917 r., k. 297, sl. 20; S. Grabski, op. cit., t. II, s. 37–38; J. Kudela, op. cit., s. 55.

⁴⁴ ÚVA-VHA, MSV, dyrektywy dla Czeskosłowackiego Korpusu z 25 (12) XI 1917 r., k. 1, č. 9078; V. Sluka, B. Králová, op. cit., dok. nr 7, dyrektywa Masaryka dla wojsk czechosłowackich z końca listopada 1917 r. [b.d.].

⁴⁵ ÚVA-VHA, OČSNR-Presidium, ulotka Wydziału Jeńceckiego nr 19 z 18 (5) XI 1917 r., k. 6, č. 2691; ÚVA-VHA, OČSNR-VO, postulaty Komitetu Dywizyjnego 1 Husyckiej Dywizji Strzelców [b.d.], k. 42, č. 17345.

⁴⁶ ÚVA-VHA, OČSNR-Presidium, pismo Komisji Poborowej Naczpól do prezydium OČSNR z 11 XII (28 XI) 1917 r., k. 15, č. 26.

⁴⁷ Ibidem, odpowiedź Wydziału Wojskowego na pismo Komisji Poborowej Naczpól z 26 (13) XII 1917 r., k. 15, č. 27.

prosili, aby czechosłowackie instytucje prowadzące agitację i rekrutację wspomagały polskich emisariuszy oraz pomagały przeprowadzać ewidencję jeńców narodowości polskiej, a chętnych do służby w oddziałach polskich odsyłały do punktów zbornych⁴⁸. Polacy ze swej strony informowali stronę czechosłowacką o miejscach pobytu jeńców narodowości czeskiej i słowackiej⁴⁹. Trzeba stwierdzić, iż strona czechosłowacka była w tej kwestii dobrze zorganizowana. Miała nie tylko sprawnie funkcjonujący Wydział Werbunkowy z kilkoma ekspozyturami, ale również świetnie rozbudowaną sieć organizacji lokalnych zajmujących się agitacją i rekrutacją wśród jeńców. Współpraca ta nie przyniosła wymiernych korzyści, gdyż została zorganizowana zbyt późno, ale przyczyniła się w późniejszym czasie do podjęcia bliższej współpracy wojskowej między Polakami a „Czechosłowakami” na Powołżu i Syberii⁵⁰. Korzystając z wzorów francuskich, Radzie Polskiej Zjednoczenia Międzypartyjnego udało się nawiązać relacje z Francuską Misją Wojskową i dzięki temu wysłać do Francji ochotników spośród jeńców deklarujących chęć walki w polskich formacjach wojskowych na Zachodzie⁵¹.

Jednak w związku z coraz bardziej licznymi konfliktami między oddziałami polskimi a formacjami ukraińskimi oraz akcjami polskich jednostek w obronie własności polskiej na Ukrainie, Masaryk zaczął się dystansować od ściślejszej współpracy z Polakami⁵². Obawiał się on przypadkowego włączenia oddziałów czechosłowackich do walk między Polakami a Ukraińcami bądź też bolszewikami, z drugiej strony oddziały polskie II Korpusu na terenie Besarabii (gen. Sylwester Stankiewicz) i III Korpusu na Ukrainie (gen. de Henning Michaelis) były nieliczne i nie stanowiły znaczniejszej siły militarnej. Z tychże powodów zaczął się wycofywać z wcześniejszych postulatów dotyczących zgrupowania oddziałów polskich i czechosłowackich blisko siebie i nawiązania między nimi bliższej współpracy⁵³.

W grudniu 1917 r. do władz czechosłowackich z prośbą o wsparcie działań wojsk „białych” zwrócił się gen. Kornilow. Maxa w imieniu władz

⁴⁸ Ibidem, relacja z rozmowy odbytej między chor. Wernerem a członkami Komisji Werbunkowej z 11 XII (28 XI) 1917 r., k. 15, č. 29; ibidem, pismo z Prezydium OČSNR do Komisji Wojskowej z 20 (7) XII 1917 r., k. 6, č. 2861.

⁴⁹ Ibidem, pismo Rady POW do OČSNR [b.d.], k. 6, č. 1655.

⁵⁰ Szerzej na ten temat zob. J. Wiśniewski, *Organizacja oddziałów polskich u boku Korpusu Czechosłowackiego w Rosji w 1918 r.*, w: *Od rywalizacji do współpracy. Relacje polsko-czeskie w badaniach młodych historyków z Polski i Republiki Czeskiej*, red. D. Dąbrowski, Wrocław 2003, s. 34–36.

⁵¹ AAN, RPZM, sygn. 24, komunikat nr 2 RPZM z 1 XI (11 X) 1917 r., k. 81–82.

⁵² Szerzej na temat oddziałów polskich na Ukrainie (najważniejsze prace) zob. H. Bagiński, *Wojsko Polskie na Wschodzie 1914–1920*, Warszawa 1990 (reprint), s. 336–345, 378–380; M. Wrzosek, op. cit., s. 135–169; W. Kozłowski, *Artyleria polskich formacji wojskowych podczas I wojny światowej*, Łódź 1993, s. 320–382.

⁵³ AÚTGM, f. TGM, RL, zapis o czechosłowackich wojskach i jeńcach z 3 III 1918 r., k. 300, sl. 2; ten sam dokument: ÚVA-VHA, MSV, k. 1, č. 4363.

czechosłowackich dał odpowiedź wymijającą, że „bez zgody Centralnej Rady nie można załadować czeskich eszelonów”⁵⁴. W styczniu „biali” generałowie powtórzyli propozycję. Aleksiejew zwrócił się do władz OCSNR – za pośrednictwem oficerów czeskich służących w oddziałach Armii Ochotniczej i Francuskiej Misji Wojskowej – z prośbą o wsparcie działań wojsk „białych” nad Donem⁵⁵. Liczny, nieźle uzbrojony, bardzo zdyscyplinowany – jak na ówczesne warunki rosyjskie – Korpus Czechosłowacki mógł być dla sił antybolszewickich wsparciem nieocenionym. Po konferencji listopadowej w Jassach większość przedstawicieli państw sprzymierzonych – szczególnie członkowie francuskiej misji wojskowych – lękała się jeszcze, że przy udziale wojsk czechosłowackich, polskich, rumuńskich i rosyjskiej Armii Ochotniczej możliwe stanie się utworzenie frontu sił skierowanych przeciwko państwom centralnym. Postępowanie to było zgodne z decyzjami, jakie zostały podjęte przez rząd francuski pod koniec listopada 1917 r., a dotyczącymi wsparcia opozycji antybolszewickiej. Także rząd brytyjski, na czele którego stał Lloyd George, na początku grudnia 1917 r. zdecydował o wsparciu gen. Kaledina i innych ośrodków opozycji antybolszewickiej, udzielając im pomocy materialnej i finansowej. Brytyjski gabinet sądził, że na południu Rosji będzie można stworzyć stabilną władzę, która zabezpieczy surowce rosyjskie (chodziło głównie o ropę i węgiel) i zboże przed ich zagarnięciem przez Niemców⁵⁶. Poza pomocą finansową i moralną państwa alianckie w tym czasie nie miały nic do zaoferowania. Wsparcia militarnego z powodu uwarunkowań politycznych i militarnych nie brano jeszcze pod uwagę. Jedyną realną siłą, która mogła wesprzeć poczynania sił kontrrewolucyjnych, były Korpus Czechosłowacki oraz oddziały polskie na Ukrainie (liczono również na korpus gen. por. Józefa Dowbora-Muśnickiego)⁵⁷. Francuzi – którzy na mocy porozumienia z Brytyjczykami z 23 XII 1917 r. mieli wspierać siły antybolszewickie na Ukrainie, Besarabii i Krymie – zaproponowali na początku stycznia 1918 r. nawet połączenie tychże wojsk pod jednym, własnym dowództwem i zapewnienie im zaopatrzenia finansowanego ze środków francuskiej misji wojskowych. Był to właściwie nieco przerebiony pomysł Masaryka z listopada 1917 r. W tym kierunku działał mianowany 6 I 1918 r. przedstawicielem władz francuskich przy sztabie korpusu

⁵⁴ А.И. Деникин, *Очерки русской смуты*, т. II: *Борба генерала Корнилова. Август 1917 – апрель 1918*, Минск 2002, s. 255.

⁵⁵ *Документы по истории гражданской войны в СССР*, т. I: *Первый этап гражданской войны*, под редакцией И. Минца и Е. Городецкого, Москва 1941, s. 45–47, dok. nr 51, pismo gen. Aleksiejewa do szefa Francuskiej Misji Wojskowej w Kijowie z 9 II (27 I) 1918 r. Ten sam tekst jest w: *Документы и материалы...*, т. I, s. 43–45, dok. nr 24.

⁵⁶ Szerzej na ten temat zob. J.F.N. Bradley, *Allied Intervention in Russia*, Lanham–New York–London [1984], s. 10 i n.; J. Kalvoda, op. cit., s. 208–209; T. Dmochowski, *Interwencja mocarstw na Syberii i Dalekim Wschodzie (1918–1922)*, Toruń 1999, s. 34–37.

⁵⁷ Centralne Archiwum Wojskowe, Teki Teslera, I.475.1.5, nota III Biura Wydziału Wschodniego Sztabu Armii Francuskiej na temat sytuacji wojsk polskich w Rosji z 2 VII 1918 r.

mjr Arsèn Vergé. Jednak wobec zmienionych warunków został odrzucony przez władze OCSNR. Podobnie sprawa miała się z propozycją przedstawiciela francuskich władz wojskowych w Kijowie gen. Georges'a Tabouis⁵⁸, który chciał, aby legionieści czechosłowaccy zostali wysłani w okolice Winnicy–Mohylowa do osłony lewego skrzydła stojącej w Besarabii armii rumuńskiej⁵⁹. Także wojskowi przedstawiciele Wielkiej Brytanii naciskali na Masaryka, aby zajął bardziej zdecydowane stanowisko i wsparł działania wojsk generałów Aleksiejewa i Kaledina. Masaryk, prowadzący bardzo sprytną politykę pozostawania ze wszystkimi stronami toczącego się konfliktu w dobrych – lub przynajmniej niewrogich – stosunkach, przyjął te żądania z wyraźną rezerwą. Aby nie popsuć stosunków z aliantami i „białymi” generałami, czechosłowacki przywódca wysłał z misją swojego współpracownika Jíříego Klecandę. Miał on przekazać przywódcom rosyjskim odpowiedź Masaryka na żądania przejścia Korpusu Czechosłowackiego w rejon Rostowa nad Donem. Przywódca czechosłowacki zgadzał się co prawda na transport wojsk czechosłowackich nad Don, ale wysuwał pewne warunki, jakie musiały być spełnione, aby do tego doszło. Między innymi władze „białych” musiały przedstawić mu swój program polityczny i stosunek do bolszewików oraz władz Ukraińskiej Centralnej Rady. Jednocześnie informował, że nie otrzymał jednoznacznych dyrektyw ze strony aliantów co do użycia wojsk czechosłowackich w toczących się walkach. Z tego powodu natychmiastowa akcja była niemożliwa do przeprowadzenia, ale i tak zależała od władz ukraińskich⁶⁰. Jak stwierdzał nieco później, „gen. Aleksiejew w imieniu sojuszników żąda, abyśmy szli nad Don. Berthelot – szef francuskiej misji w Rumunii chce nas do Rumunii. A na koniec gen. Tabouis – szef francuskiej misji w Kijowie, chce zachować dobre stosunki z władzami ukraińskimi i chce abyśmy pozostali na Ukrainie”⁶¹. Ta gra na czas wobec „białych” miała na celu znalezienie innego rozwiązania. Masaryk zdawał sobie sprawę, że pociągnięcie z oddziałami czechosłowackimi nad Don równałoby się samobójstwu politycznemu i militarnemu⁶². Zaczął

⁵⁸ Francuski generał piastował od 3 I 1918 r. funkcję przedstawiciela francuskich władz wojskowych u boku Ukraińskiej Centralnej Rady.

⁵⁹ Service historique de la défense, Archives de l'Armée de terre, Missin militaire française en Ukraine, 17 N 588, telegram gen. Tabouisa do gen. Berthelota z 10 I 1918 r.; J. Kudela, op. cit., s. 159; K. Pichlík, op. cit., s. 309–311; J.F.N. Bradley, *The Czechoslovak Legion in Russia 1914–1920*, New York 1991, s. 68.

⁶⁰ K. Pichlík, op. cit., s. 311–312; J.F.N. Bradley, *The Czechoslovak Legion...*, s. 69–70.

⁶¹ J. Kudela, op. cit., s. 159–160.

⁶² Problem nieudzielenia pomocy „białym” przez Korpus Czechosłowacki był wielokrotnie rozważany przez różnych historyków. Część z nich przyznała rację Masarykowi i jego linii postępowania. Natomiast część uważała, że gdyby na początku 1918 r. wspólnie z wojskami kontrrewolucyjnymi opowiedział się przeciwko bolszewikom, istniałaby szansa zlikwidowania bolszewizmu i zajęcia Moskwy i Piotrogradu przez siły nawiązujące do programu politycznego sprzed rewolucji październikowej. To stanowisko przedstawione zostało w takich pracach, jak m.in.: V. Lazarevský, *Rusko a československé znovuzrození*, Praha

więc dyskretnie przekonywać przedstawicieli władz francuskich w Kijowie o większych korzyściach wynikających z pozostania legionistów na Ukrainie. Z takim trudem tworzone oddziały czechosłowackie, zostając bowiem nad Dnieprem, zmuszały władze ukraińskie do liczenia się ze zdaniem OČSNR, a co za tym idzie również Francuzów na czele z gen. Tabouis⁶³. Z drugiej strony brak otwartego konfliktu z bolszewikami dawał nadzieję na ewakuację legionistów przez tereny pod kontrolą Sowietów, do portów w Murmańsku i Archangielsku, a stamtąd statkami do Francji.

23 I 1918 r. Masaryk i gen. Tabouis otrzymali telegram od szefa Francuskiej Misji Wojskowej w Rumunii gen. dyw. Berthelota, informujący ich o wzięciu wojsk czechosłowackich i serbskich⁶⁴ stacjonujących „we francuskiej strefie

1927, s. 122–123; A.S. Kalina, *Krví a železem dobyto československé samostatnosti*, Praha 1938, s. 87–89. Jak przyznał nawet jeden ze zwolenników linii postępowania Masaryka Victor M. Fic (*Revolutionary War for Independence and the Russian Question. Czechoslovak Army in Russia 1914–1918*, New Delhi 1977, s. 204), „Masaryk zbytnio przecenił siłę bolszewików, ponieważ konflikt zapoczątkowany pod koniec maja [1918] pokazał, że mogli zostać pokonani, gdyby w ciągu stycznia – marca 1918 roku był wydany rozkaz marszu na Moskwę i Petersburg”. Podobną tezę wysunął również rosyjski historyk A.B. Иванов (*К вопросу о причинах антисоветского выступления чехословацкого корпуса в 1918 г.*, „Белая армия. Белое дело” 1997, nr. 4, s. 10 i n.), który w oparciu m.in. o wspomnienia Denikina uznał, że w tym czasie oddziały czechosłowackie wspólnie z Armią Ochotniczą były silniejsze od dopiero co tworzonych formacji bolszewickich i marsz ich w kierunku Moskwy miał duże szanse powodzenia.

⁶³ AÚTGM, f. TGM, RL, zapis o czechosłowackich wojskach i jeńcach z 3 III 1918 r., k. 300, sl. 2; ten sam dokument: ÚVA-VHA, MSV, k. 1, č. 4363.

⁶⁴ Podczas działań na froncie wschodnim do niewoli rosyjskiej trafiło dużo żołnierzy narodowości serbskiej (z Banatu, Bośni i Hercegowiny, Sławonii i Krainy) oraz chorwackiej i słoweńskiej z armii austro-węgierskiej. Jeden z działaczy jugosłowiańskich (pod tym pojęciem będą rozumiani działacze chorwaccy i słoweńscy chcący oddzielenia się obu krajów spod władzy Wiednia) z tzw. Rady Jugosłowiańskiej w Piotrogradzie, Ante Mandić, inspirowany przykładem „Czeskiej Drużyny”, rozpoczął starania u władz rosyjskich na tworzenie oddziałów z jeńców jugosłowiańskich. Jednak władze rosyjskie dały pierwszeństwo w rozmowach przedstawicielom władz serbskich, którzy uzyskali na mocy specjalnej umowy prawo tworzenia oddziałów złożonych z ochotników spośród jeńców narodowości serbskiej, chorwackiej i słoweńskiej, mających podlegać w sensie politycznym władzom w Belgradzie, natomiast operacyjnie dowództwu armii rosyjskiej. Serbowie otrzymali również zgodę Rosjan na wysłanie tychże ochotników do armii serbskiej walczącej z Austriakami nad Dunajem i Driną. Dzięki temu już latem 1916 r. pierwsze dwa transporty ochotników (3 tys. ludzi), zgrupowane w Jekaterynosławiu (obecnie Dniepropietrowsk), zostały wysłane przez Rumunię Dunajem do Serbii. Przystąpienie do wojny Bułgarii przerwało połączenie Rosji z Serbią. Trzeci transport ochotników, który znajdował się już w pobliżu delty Dunaju, został cofnięty do Jekaterynosławia. Ochotnicy ci trafili później do Odessy. W listopadzie 1915 r. doszło do audyencji konsula serbskiego w Odessie Marko Cemoviča i Mandića u Mikołaja II. Podczas niej uzgodniono, że Rosjanie będą pomagać w rekrutacji jeńców do oddziałów serbskich, organizowanych w Odeskim OW, i wejdą w skład rosyjskiej 7 Armii. Na początku lutego 1916 r. w Odessie sformowano dwa pierwsze pułki piechoty, a w marcu kolejny – trzeci pułk. Pod koniec kwietnia 1916 r. w Odessie znajdowało się blisko 300 oficerów i 9904

wpływów” na utrzymanie państw ententy. Paryż godził się również na ewentualną możliwość ewakuacji wojsk czechosłowackich w przypadku podpisania pokoju przez władze ukraińskie z państwami centralnymi⁶⁵. W tym samym czasie do Masaryka doszła wiadomość, że Korpus Czechosłowacki stacjonujący na Ukrainie został uznany dekretem prezydenta Republiki Francuskiej Raymonda Poincaré z 16 XII 1917 r. za część armii czechosłowackiej powstającej we Francji i pozostającej pod dowództwem francuskim⁶⁶, a 18 XII 1917 r. władze francuskie desygnowały na dowódcę wszystkich sił czechosłowackich pozostających pod zwierzchnictwem alianckim gen. dyw. Pierre’a Maurice’a Janina⁶⁷. Władze francuskie wydając te decyzje, kierowały się głównie chęcią zapewnienia sobie większej kontroli nad formacjami czechosłowackimi – zwłaszcza w Rosji. Podjęte decyzje miały umożliwić dowódcom francuskim wykorzystanie Korpusu Czechosłowackiego do odbudowy frontu wschodniego.

W tym czasie w koncepcjach politycznych Masaryka nie było już miejsca na współpracę wojskową z Polakami. Masaryk realistycznie oceniający sytuację wojsk polskich na Ukrainie pod koniec grudnia 1917 i na początku stycznia 1918 r. doszedł do wniosku, że takowa współpraca nie przyniesie korzyści stronie czechosłowackiej, a jedynie może doprowadzić do włączenia oddziałów czechosłowackich do walk między Polakami a Ukraińcami bądź też bolszewikami. Jednak jako bardzo zręczny polityk nigdy takowej możliwości współpracy nie odrzucił, choćby dlatego, że strona francuska miała w stosunku do wojsk polskich w Rosji znaczące plany. Dzięki takiej linii postępowania Korpusowi Czechosłowackiemu udało się zachować znaczną neutralność i integralność

żołnierzy, między nimi tylko 98 Chorwatów i Słoweńców. Pod koniec lutego władze serbskie, przebywające w tym czasie na Korfu, podjęły decyzje o formowaniu dywizji, do której skierowali oficerów serbskich na czele z płk. Stevanem Hadžičem. Królewscy oficerowie objęli wszystkie dowództwa brygad, pułków (od 23 kwietnia istniał 4 pułk), batalionów i połowę z 48 kompanii dywizji. W jednostce znaleźli się nie tylko Serbowie, Chorwaci i Słoweńcy, lecz również dość duża grupa Czechów i Słowaków. РГВИА, ф. 2000, оп. 2, т. 1549, pismo dowódcy Odesskiego OW do Departamentu Spraw Wojskowych i Morskiej Ministerstwa Wojny z czerwca 1916 r. Н. Поповић, *Југословенски добровољци у Русију 1914–1918*, Београд 1977, s. 32–68; K. Pichlík, B. Klípa, J. Zabloudilová, *Českoslovenští legionáři (1914–1920)*, Praha 1996, s. 62–64.

⁶⁵ *Vznik Československa 1918. Dokumenty československé zahraniční politiky*, ed. A. Klimek a kol., Praha 1994, s. 40–41, dok. nr 4, pismo gen. Berthelota do gen. Tabouis z 23 I 1918 r.

⁶⁶ E. Beneš, op. cit., díl III, s. 315, dok. nr 105, pismo Clemenceau i Pichcona do prezydenta Republiki Francuskiej o powodach organizacji wojsk czechosłowackich we Francji z 16 XII 1917 r.; ibidem, s. 316–317, dok. nr 106, dekret prezydenta Republiki Francuskiej Poincaré o organizacji autonomicznej armii czechosłowackiej z 16 XII 1917 r.

⁶⁷ Ibidem, díl II, s. 33–34; V.M. Fic, *Revolutionary War...*, s. 188. Nominacja gen. Janina na dowódcę wojsk czechosłowackich u boku armii rosyjskiej została zaakceptowana przez ČSNR w Paryżu (Beneša) 19 II 1918 r. Jego zastępcą został mianowany Štefánik (od 15 I 1918 r. nominowany na ppłk.). *Vznik Československa 1918...*, s. 53, dok. nr 9, pismo Clemenceau do władz ČSNR z 12 II 1918 r.; ibidem, s. 54, dok. nr 11, pismo Beneša do Clemenceau z 19 II 1918 r.

w toczącym się konflikcie. Zaprocentowało to w późniejszym czasie nie tylko zdolnością do uniknięcia rozbicia przez siły niemiecko-austriacko-węgierskie w lutym–marcu 1918 r., ale również doprowadziło do zgody bolszewików na ewakuację wojsk czechosłowackich z Ukrainy do Władywostoku, a później do Francji. Mimo że legioniści nigdy nie dotarli nad Sekwanę, odegrali oni znaczącą rolę w tworzeniu frontu antybolszewickiego na Syberii i Uralu, przez co zyskali ogromne uznanie w oczach przywódców wielkich mocarstw⁶⁸. Oddziały polskie – z różnych powodów – tego szczęścia nie miały.

Streszczenie

Pod koniec 1917 r. przywódca czechosłowackiej akcji niepodległościowej Tomáš G. Masaryk z wielką uwagą śledził rozwój organizacyjny polskich korpusów w Rosji. Na temat współpracy wojskowej rozmawiał wielokrotnie z polskimi politykami. W listopadzie 1917 r. odbyła się w Kijowie narada polsko-czechosłowacka, podczas której doszło do rozmów na temat współpracy. Przedmiotem spotkania były formy kontaktów między instytucjami i organizacjami obu narodów w Rosji. Poruszono również temat ewentualnej wspólnej akcji formujących się jednostek polskich i czechosłowackich. Podczas rozmowy strona polska poinformowała czechosłowackich delegatów, że na obecnym etapie rozwoju sytuacji głównym postulatem Polaków jest – poza uzyskanie zbiorowej deklaracji państw ententy, dotyczącej powstania niepodległego państwa polskiego, jako celu wojny – uzyskanie zgody od rządu rosyjskiego na utworzenie armii polskiej w Rosji. Po przewrocie bolszewickim, gdy znacznie wzrosło zagrożenie związane z bezpieczeństwem Korpusu Czechosłowackiego, Masaryk zaczął namawiać przywódców polskich oraz gen. por. Eugeniusza de Henninga Michaelisa, pełniącego w tym czasie funkcję inspektora wojsk polskich na Ukrainie i Rumunii, do skoncentrowania oddziałów polskich w jak najbliższej odległości od wojsk czechosłowackich. Miało to na celu zapewnienie większego bezpieczeństwa obu tworzących się korpusów polskich i korpusu czechosłowackiego. Także większość dowódców i legionistów czechosłowackich oraz członków organizacji jenieckich czeskich i słowackich uważała, że powinna zostać nawiązana bliższa współpraca wojskowa. Jednak w związku z coraz bardziej licznymi konfliktami między oddziałami polskimi a formacjami ukraińskimi oraz akcjami polskich jednostek w obronie własności polskiej na Ukrainie, Masaryk zaczął się dystansować od ściślejszej współpracy z Polakami. Obawiał się on przypadkowego włączenia oddziałów czechosłowackich do walk między Polakami a Ukraińcami bądź też bolszewikami. Wobec tychże obaw nie doszło do ściślejszej współpracy polsko-czechosłowackiej na Ukrainie pod koniec 1917 r.

The problem of Polish-Czechoslovak military cooperation in Russia (November 1917 – January 1918). Tomáš G. Masaryk's ideas

By the end of 1917, the leader of the Czechoslovak independence movement Tomáš G. Masaryk was keeping a close eye on the organisational development of the Polish corps in Russia. He had numerous talks with Polish politicians on military cooperation. In November 1917

⁶⁸ Walki Korpusu Czechosłowackiego przeciwko bolszewikom na Uralu i Syberii w 1918 i 1919 r. znacząco wpłynęły na pozycję delegacji czechosłowackiej na paryskiej konferencji pokojowej. Na ten temat szerzej zob. Я. Висьневски, *Чехословацкий военный корпус в Сибири во время Парижской мирной конференции 1919 г.*, Тамбов 2009, s. 132–139.

there was in Kiev a Polish-Czechoslovak meeting during which the talks about cooperation were held. The main point of the meeting was the form of contacts between institutions and organisations of the two countries in Russia. A possible joint action of the forming Polish and Czechoslovak military formation was also brought up. During the talks Poland informed the Czechoslovak delegates that at that stage of developments the main demand of the Polish party was – apart from a collective declaration of the Entente states on the creation of the independent Polish state as their war aim – to obtain the approval of the Russian government for the formation of a Polish Army in Russia. After the Bolshevik coup, when the security of the Czechoslovak Corps was increasingly threatened, Masaryk tried to persuade the Polish leaders and General Eugene de Henning Michaelis who at that time was the inspector of the Polish military forces in Ukraine and Romania, to concentrate the Polish troops in the vicinity of the Czechoslovak forces. This was to increase security of the forming Polish corps and the Czechoslovak one. Also most of Czechoslovak commanders and members of the Czech and Slovak POW's organisations were of the opinion that closer military cooperation was desirable. But, in the face of increasingly frequent conflicts between the Polish and Ukrainian units, and actions of the Polish troops defending the Polish property in Ukraine, Masaryk began to distance himself from closer cooperation with Poles, as he feared that the Czechoslovak troops could be accidentally involved in fights between Poles and Ukrainians or Bolsheviks. His fears prevented him from pursuing closer Polish-Czechoslovak cooperation in Ukraine at the end of 1917.

Bibliografia

- Avenel J.D., *Interventions alliées pendant la guerre civile russe (1918–1920)*, Lassay-les-Châteaux 2001.
- Bagiński H., *Wojsko Polskie na Wschodzie 1914–1920*, Warszawa 1990.
- Batowski H., *T.G. Masaryk a Polska*, „Przegląd Współczesny” 1930, t. XXIII, s. 30–47.
- Bradley J.F.N., *The Czechoslovak Legion in Russia 1914–1920*, New York 1991.
- Dmochowski T., *Interwencja mocarstw na Syberii i Dalekim Wschodzie (1918–1922)*, Toruń 1999.
- Fic V.M., *Revolutionary War for Independence and the Russian Question. Czechoslovak Army in Russia 1914–1918*, New Delhi 1977.
- Fidler J., *Zborov 1917. Malý encyklopedický slovník*, Brno 2003.
- Gruchała J., *Tomasz G. Masaryk*, Wrocław 1996.
- Hryhorijiv N., *Autorita prof. Masaryka na Ukrajině*, „Naše Revoluce” 1936, č. 2.
- Jabłoński H., *Polska autonomia narodowościowa na Ukrainie 1917–1918 r.*, Warszawa 1948.
- Kaleniczenko P., *Polacy w rewolucji październikowej i wojnie domowej na Ukrainie 1917–1920*, tłum. I. Szczyrba, Warszawa 1969.
- Kalina A.S., *Krví a železem dobyto československé samostatnosti*, Praha 1938.
- Kalvoda J., *Genese Československa*, Praha 1998.
- Kierski K., *Masaryk a Polska*, Poznań 1935.
- Kozłowski W., *Artyleria polskich formacji wojskowych podczas I wojny światowej*, Łódź 1993.
- Kratochvíl J., *Cesta revoluce*, Praha 1928.
- Křížek J., *První ozbrojené vystoupení čs. legii proti sovětské moci 11.–13. listopadu 1917*, „Historie a Vojenství” 1955, č. 3, s. 243–250.
- Kudela J., *Profesor Masaryk a československé vojsko na Rusi*, Praha 1923.
- Lazarevský V., *Rusko a československé znovuzrození*, Praha 1927.
- Masaryk a revoluční armáda*, Praha 1922.
- Mędrzecki W., *Niemiecka interwencja militarna na Ukrainie w 1918 roku*, Warszawa 2000.
- Najdus W., *Polacy w rewolucji 1917 roku*, Warszawa 1971.

- Pajewski J., *Pierwsza wojna światowa 1914–1918*, Warszawa 1998.
- Pańko G., *Masaryk a Polska*, w: *T.G. Masaryk a střední Evropa*, Brno 1994, s. 51–57.
- Pichlík K., Klípa B., Zabloudilová J., *Českoslovenští legionáři (1914–1920)*, Praha 1996.
- Pichlík K., *Zahraniční odboj 1914–1918 bez legend*, Praha 1968.
- Prokš P., *Politikové a vznik republiky 1914–1918*, Praha 1998.
- Serczyk W., *Historia Ukrainy*, Wrocław 1979.
- Syllaba T., *T.G. Masaryk a revoluce v Rusku*, Praha 1959.
- Tarasiuk D., *Polski obóz narodowy w Rosji w latach 1917–1918*, Lublin 2014.
- Tobolka Z., *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až dnešní doby*, díl IV: 1914–1918, Praha 1937.
- Vopička K.J., *Taje Balkánu*, Praha 1927.
- Wiśniewski J., *Od „Czeskiej Drużyny” do Korpusu Czechosłowackiego. Czesko-słowackie formacje wojskowe w Rosji w latach 1914–1916*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2014, nr 4, s. 25–50.
- Wiśniewski J., *Organizacja oddziałów polskich u boku Korpusu Czechosłowackiego w Rosji w 1918 r.*, w: *Od rywalizacji do współpracy. Relacje polsko-czeskie w badaniach młodych historyków z Polski i Republiki Czeskiej*, red. D. Dąbrowski, Wrocław 2003, s. 34–36.
- Wiśniewski J., *W walce o niepodległe państwo. Czesi i Słowacy wobec Rosji w latach 1914–1917*, „Politeja” 2013, nr 4 (26), s. 457–484.
- Wrzosek M., *Polskie korpusy wojskowe w Rosji w latach 1917–1918*, Warszawa 1969.
- Zahradněček T., *Jak vyhrát cizí válku. Češi, Poláci a Ukrajinci 1914–1918*, Praha 2000.
- Вишне́вский Я., *Чехословацкий военный корпус в Сибири во время Парижской мирной конференции 1919 г.*, Тамбов 2009.
- Волков Е.В., Егоров Н.Д., Кунцов И.В., *Белые генералы Восточного Фронта гражданской войны. Биографический справочник*, Москва 2003.
- Деникин А.И., *Очерки русской смуты*, т. II: *Борба генерала Корнилова. Август 1917 – апрель 1918*, Минск 2002.
- Иванов А.В., *К вопросу о причинах антисоветского выступления чехословацкого корпуса в 1918 г.*, „Белая армия. Белое дело” 1997, nr. 4.
- Поповић Н., *Југословенски добровољци у Русији 1914–1918*, Београд, 1977.
- Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах*, т. I: *4 березня – 9 грудня 1917 р.*, Київ 1996.
- Цветков В.Ж., *Белые армии юга России*, Москва 2000.

Biogram: **Jan Wiśniewski** – doktor nauk humanistycznych; związany z Uniwersytetem Mikołaja Kopernika w Toruniu, wykładowca w Wyższej Szkole Kultury Społecznej i Medialnej w Toruniu. Specjalizuje się w historii I wojny światowej, wojny domowej w Rosji oraz współczesnych konfliktów zbrojnych na obszarze byłego ZSRR. Stypendysta m.in. PAU – Fundacji Lanckorońskich i Narodowego Centrum Nauki. Prowadzi również badania dotyczące represji komunistycznych wobec szkolnictwa katolickiego w PRL. Autor trzech monografii i edycji źródłowych oraz ponad 40 artykułów naukowych w czasopiśmie krajowych i zagranicznych. E-mail: jawili@wp.pl.